

Marco de Leenw van Weenen¹

SZTÁRAI MIHÁLY A VILÁGI FELSŐBBSÉGRŐL

ABSTRACT

Mihály Sztárai on worldly authority

Mihály Sztárai, a Hungarian reformer, is best known for establishing 120 Protestant churches in southern Hungary, which was under Ottoman rule at the time. He also wrote two dramas and historical poems based on biblical, church and secular stories. His earliest surviving work is an account of a Hungarian nobleman's son escaping from Ottoman captivity. By closely examining Sztárai's works, we can discern his views on worldly authority. While the influence of Erasmus can be seen in his first work, his point of view is predominantly shaped by the Bible and Reformed teaching. Sztárai viewed the church and worldly authority as two parallel entities, each with their own area of influence. Ideally, the king should love the Bible, support the Church, and promote education and science. When Christians unanimously elect a God-fearing king, this is seen as God's calling. Subjects must obey their king, but if he is a tyrant, they can turn to God in prayer. God can even change the mind of a pagan emperor or cause the enemy to be defeated in battle. Overall, this was the general opinion on worldly authority during the Reformation.

Keywords: Mihály Sztárai, worldly authority, protestant theory of state government, church–state relations

Sztárai Mihály elsősorban arról híres, hogy a török hódoltság idején Dél-Baranyában 120 protestáns gyülekezetet alapított. Talán kevésbé ismert, hogy más bibliai és történelmi események mellett az ószövetségi történeteket is átültette verses formába, amelyekben Aháb király a főszereplő. A reformáció idején ez a király volt az egyik sűrűn hivatkozott mintaképe a helytelenül cselekvő fejede-

1 *Marco de Leenw van Weenen*, a Tolnai Református Egyházmegye missziói munkatársa, a Károli Gáspár Református Egyetem Protestáns Politikátörténeti kutatócsoportjának tagja. Kutatási területe: protestáns állam-/felsőbbiségelméletek története. marko.tolna@gmail.com

lemnek. Látni fogjuk, hogy Sztárai művei milyen politikai állásfoglalásokat tartalmaznak.

Jelen tanulmányban kísérletet teszek arra, hogy körülírjam Sztárai Mihály felfogását a világi felsőbbbségről. Úgy kaphatunk erről képet, ha módszeresen számba vesszük a rendelkezésre álló, e témát érintő adatokat. Államelméleti tudására olvasmányaiából következtethetünk. Saját írásművei adnak betekintést abba, hogy a szerzett ismeretanyagból mit vallott a magáénak. Végül a felsőbbbséggel folytatott személyes interakcióiból következtethetünk arra, hogy mindebből a gyakorlatban mit tartott képviselhetőnek, keresztülvihetőnek.²

Sztárai Mihály feltehetőleg 1510 körül született a Somogy vármegyei Drávasztárán. Gyerekkoráról, ifjúságáról, iskolai éveiről nincsenek adataink. 1542-ben a koronaőr Perényi Péter fiának lett a nevelője, ezt megelőzően iskolamester volt Siklóson. 1544-ben az alsó-baranyai Laskóra költözött, ahol először tanítóként, majd lelkészként szolgált. 1552 folyamán szolgálati helyét áttette Tolna mezővárosba, hogy ott is erősítse a reformációt. Onnan 1558-ban visszatért Laskóra. Öt évvel később Gyulára, az 1564. év végén pedig Sárospatakra ment. Végül 1567 végén vagy 1568 elején Pápára költözött, ahol feltehetőleg 1575 elején halt meg.³

Drávasztára a 15. század végén dokumentálhatóan a siklósi vár tartozéka volt.⁴ Már a középkorban jelentékeny település, saját plébániával is rendelkezett.⁵ Elképzzelhető, hogy Sztárai Mihály szülőfalujában kezdte el tanulmányait a plébániai iskolában.⁶ A siklósi uradalom 1507-ben a terebesi (nádori) Perényi család birtokába került, míg 1543-ban a török seregek meg nem hódították.⁷

Sztárait a vele nagyjából egykorú Perényi Péter (1502?–1548) hozhatta tanítónak Siklósr. Fülöp Melanchthonnak 1542-ben írt leveleiben ugyanis említette, hogy fontosnak tartja az ifjúság nevelését és iskolák létesítését.⁸ A számok azt mutatják, hogy a 15. század közepétől a reformáció koráig Siklósról egyre keve-

- 2 Ugyanezzel a módszertannal megvizsgáltam Károlyi Gáspár felfogását a világi felsőbbbségről, l. LEEUW VAN WEENEN, Marco de: Károlyi Gáspár a világi felsőbbbségről, *Hagyomány – Identitás – Történelem* 2(2025/2), 7–19. doi: 10.69594/hit.2025.2.1.
- 3 Sztárai Mihály életrajzát minden fellelhető forrást használva megírta KEVEHÁZI László: „A ke-reszt ígjét hirdetni kezdtem.” *Sztárai Mihály élete és szolgálata*, Budapest, Luther Kiadó, 2005.
- 4 Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár, DL75707, megtekinthető itt: <https://archi-ves.hungaricana.hu/hu/charters/view/245441/> (letöltés: 2025. december 20.)
- 5 REISZIG Ede – VENDE Aladár: Somogy vármegye községei, in: Csánki Dezső (szerk.): *Magyarország vármegyei és városai. Somogy vármegye*, Budapest, Országos Monográfia Társaság, é. n., 30–179, 59.
- 6 ENDREI Ákos – FARAGÓ Lajos – HORVÁTH JÓZSEF – KECSKÉS Ernő: Oktatásügy, in: Csánki Dezső (szerk.): *Magyarország vármegyei és városai. Somogy vármegye*, Budapest, Országos Monográfia Társaság, é. n., 280–298, 280.
- 7 FONT Márta: Siklós középkori története, in: Vonyó József (szerk.): *Város a Tenkes alján. Siklós évszázadai*, Siklós, Siklós Város Önkormányzata, 2000, 55–76, 65–66. Ő nem említi Drávasztárát a siklósi uradalom tartozékai között, mivel egy néhány évtizeddel korábbi felsorolást vesz alapul.
- 8 SCHWARZ, Karl: *Augustin Hirschvogel. Ein deutscher Meister der Renaissance*, Berlin, Julius Bard, 1917, 36, 119.

sebb diák járt külföldi egyetemre, tehát romlott az oktatási színvonal.⁹ Ezt talán észrevette az új földesúr, és személyesen gondoskodott megfelelő tanítóról. Ez a feltevés megmagyarázná az elég szoros kapcsolatot Sztárai és a Perényi család között, amely abból nyilvánvaló, hogy a török fogságból megszabadult Ferenc kísérelése lett itáliai útján.

Sztárai legkorábbi ismert írásából tudunk csak következtetni arra, hogy élete első három évtizede alatt iskolai tanulmányai és olvasmányai alapján milyen megőződésre jutott a világi felsőbbbséget illetően. Ez az írásmű a *História Perényi Ferenc kiszabadulásáról*.¹⁰ Az elbeszélés főhőse Perényi Péter fia, Ferenc, akit édesapjának 1532-ben túszként török fogságban kellett hagyni, hogy ő maga visszanyerje szabadságát.

Témánk szempontjából érdekes a mű történelmi bevezetése, amelyben Sztárai rövid jellemrajzot ad az ország korábbi és korabeli vezetőiről. Csak kevés pozitívumot említ. I. Mátyást emeli ki, aki szerinte azért volt jó király, mert fáradtságos háborúk árán megvédte Magyarországot. Perényi Péterről írja, hogy ő még az ellenségnek (nevezetesen a török császárnak) tett ígéretet is megtartja, s ezért volt hűséges Szapolyai Jánoshoz. A jó dolgok közé tartozik az is, hogy némely magyar főnemes méltatlannak gondolta azt, hogy Szapolyainak engedelmeskedjenek, mert mint a törökkel szövetségre lépett embert, hazaárulónak tartották. Viszont ennél sokkal több negatívumot sorol fel. II. Ulászló szerinte rossz király volt, mert gondatlan uralkodása alatt elvesztett várakat a töröknek, ráadásul inkább ágyasaival foglalatostkodott, mint a kormányzással. Fia, II. Lajos a táncon kívül semmi máshoz nem értett, talpnyalókkal vette magát körül, és felkészületlensége miatt elveszítette a mohácsi csatát. Reá alkalmazza a Prédikátor könyvében szereplő mondatot: „Jaj neked, ország, ha királyod gyermek, és vezetőid már reggel lakomáznak!” (Préd 10,16). Szapolyai Jánosról írja, hogy nem isteni elhívás alapján, hanem hatalomvágyból lett király, s ez az alattvalók nagy kárára lett. Továbbá a török császár a saját maga által kiadott oltalomlevelet sem tartja tiszteletben. A magyar főurak pedig viszálykodnak és pártoskodnak, királyt pedig félelemből és nem az ország érdekétől vezérelve választanak.¹¹

Ezek a negatív jellemzők tükörpárjai annak, ahogyan Rotterdami Erasmus a példaértékű fejedelmet írja le *Institutio princeps christiani* (magyarul: A keresztény fejedelem neveltetése) című, 1517-ben megjelent művében.¹² Ez a könyv valószínűleg megtalálható volt a budai királyi könyvtárban,¹³ tehát Magyarországra

9 KUBINYI András: A középkori magyarországi városhálózat hierarchikus térbeli rendjének kérdéséhez, *Településtudományi Közlemények* 23(1971), 58–78, 61, 75.

10 Az eredeti szöveget közli: TÉGLÁSY Imre: Sztárai Mihály padovai kézírata, a „Hystoria eliberationis ... Francisci Perennii”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 88(1984/4), 458–470.

11 SZTÁRAI Mihály: *História Perényi Ferenc kiszabadulásáról*, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1985, 32–36.

12 Téglásy: Sztárai, 460–463.

13 BARLAY Ö. Szabolcs: A hazai Erasmus-kutatás múltja és jelene, *Magyar Könyvszemle* 113(1997/3), 327–333, 332.

is eljutott. Kevésbé életszerű, hogy egy dél-magyarországi mezővárosban tevékenykedő tanító önszorgalomból szerzett volna be ilyen témájú írást. Erasmus tankönyvei és gyermeknevelésről szóló művei hasznosabbak lehetnek neki. Elképzelhetőnek tartom, hogy a Perényi család amolyan kézikönyvként Sztárai rendelkezésére bocsátotta, amikor ő Ferenc nevelését elvállalta. Témánk szempontjából igazában nem fontos, mi módon szerzett Sztárai tudomást Erasmus írásáról. A lényeg, hogy ez a könyv is hatással volt a világi felsőbbiséget illető felfogására.

Egyébként biztos, hogy Sztárai Erasmusnak több művét is olvasta. A *Históriát* kísérő levélben ugyanis a „zsarnok” magyar királyokat is említi, akik nem támogatják az ország történetének leírását. Ez is egybevág a holland humanista gondolkodásával, sőt lényegileg átvétel *Antibarbari* című művéből.¹⁴ Ez tehát egy újabb elvárás, amelyet Sztárai a fejedelmekkel szemben támasztott. A negatív jelző ugyanakkor elég erős kifejezés az adott kontextusban. Használata alátámasztja Skarica Máté későbbi jellemrajzát, hogy Sztárai „túlságosan is heves”.¹⁵

A humanista hatás mellett mást is látunk. Sztárai ugyanis Perényi Ferenc kiszabadulását Isten művének tekinti, és a keresztény kegyességnek is tulajdonít benne szerepet. A bevezető részt ezekkel a sorokkal zárja le:¹⁶

„Közben az igen istenfélő anya kitartóan imádkozva, aggódó lelkének leírhatatlan sóhajaival könyörgött az Úrhoz legkedvesebb fia kiszabadításáért. Végre a jóságos és hatalmas Isten megkönyörülve a könnyeket ontó apán s anyán és a hosszas rabságban a szüleinek szeretetért már-már elapadó úrfi, ingyen, saját jóságából, az anya szüntelen imáitól kérlelve engedte, hogy megtörténjen, amit az apa töméntelen ezüsttel és arannyal nem tudott a császárnál elérni. Isten vette rá a török császár elméjét, hogy a végén szinte önként kínálja fel, amiért az úrfi mindig is olyan forrón vágyakozott.”

Sztárai itt tehát azt állítja, hogy Isten még a muszlim (keresztény szemmel: pogány) császár akaratát is befolyásolni tudja. Ez a rövid bekezdés párhuzamba állítható azokkal az ószövetségi történetekkel, amelyekben a zsidók ugyanazt tapasztalták meg a fogság idején (pl. Dániel, Ezsdrás, Eszter). Itt inkább a reformációnak, mint a humanizmusnak a történelemszemléletével találkozunk. Sztárainak tehát már 1543 előtt találkoznia kellett az egyházújító mozgalommal. Alátámasztja ezt az adat is, hogy a *Históriához* csatolt levél szerint Sztárai már korábban magyar nyelvre fordította azokat a szakaszokat az evangéliumokból és az újszövetségi levelekből, amelyeket vasárnaponként az istentiszteleten fel szoktak olvasni.¹⁷

14 Téglásy: Sztárai, 461.

15 SZKARICZA Máté: Szegedi Kis István élete, in: Szegedi Kis István: *A tiszta teológia főrészei Istenről és az emberről*, Kolozsvár, Erdélyi Református Egyházkerület, 2022, VII–XXVIII, XIII.

16 Sztárai: *História*, 37.

17 Sztárai: *História*, 30.

Mellékesen megjegyzem, hogy Sztárai a *Históriában* meg sem említi az évtizedek óta tartó rivalizálást a Szapolyai és a Perényi család között,¹⁸ de más, aktuálpolitikai vetületekkel rendelkező eseményeket sem, amelyek Perényi Ferenc fogságával kapcsolatosak lehettek. Erre több magyarázatot is adhatunk: ezekkel nem volt tisztában, nem tartotta lényegeseeknek, vagy akár instrukciókat kapott, hogy elhallgassa. Nem kell ebben a kérdésben most állást foglalnunk. A tény figyelmeztetésként szolgál, hogy csekélyek az ismereteink Sztárai intellektuális hátterét illetően. A velenicei diplomata Francesco Contarini kérésére leírt *Históriában* nyilvánvalóan csak azokat az ismereteit közli, amelyek a mű célját szolgálják. Erre a célra pedig abból tudunk következtetni, hogy Sztárai mind az események közlésének elején, mind a végén a bibliai Józsefhez hasonlítja Perényi Ferencet.¹⁹ Ahhoz a fiatalemberhez tehát, akiről Isten különleges módon gondoskodik, hogy majd az egyiptomi fáraó után a második ember legyen az országban. Vagyis: Sztárai szerint Perényi Ferencet is lehet amolyan kiválasztott fiatalembernek tekinteni, akit Isten fejedelemnek szán. Abból, hogy az írás kéziratban maradt, talán arra következtethetünk, hogy a velenicei diplomata nem osztotta ezt a véleményt.

Itáliai utazása után Sztárai 1544-ben Laskóra költözött. A Duna és a Dráva találkozásánál fekvő mezőváros halászatra, gabonakereskedésre és némi bortermelésre alapozta jólétét, a ferencesek kolostora és iskolája biztosította az egyházi és szellemi életet.²⁰ Az adott évből fennmaradt a török adóösszeírás. Abból tudjuk, hogy bő háromszáz család lakott akkor a településen, tehát aránylag népes városról volt szó. A városvezetés pedig a következő személyekből állt: Mihál bíró, Sándor bíró, Varga Antal, Dékán Anderjás, Tót Balázs.²¹ Mivel ez utóbbi háromnál nem szerepel a bíró megjelölés, ők valószínűleg esküdtek voltak.

Ezen a településen írta meg Sztárai 1549-ben énekét *Szent Illyésnek és Ákhab királynak idejében történt dolgokból*.²² A cím kiegészítése: „melyek ez mostani időbeli dolgokhoz igen hasonlatosok.” Ezzel tehát maga a szerző készíti az olvasót arra, hogy keresse a párhuzamokat a bibliai történetek és az aktualitások között. Az ének szorosan követi a bibliai szöveget az 1Kir 16,29-től egészen a 2Kir 2,25-ig, így magában foglal egy eseményt Aháb fiának, Ahazjának (az énekben: Ezékhias) az életéből, illetve két rövid történetet Illés utódjáról, Elizeusról is.²³ Az olvasók számára nem lehetett

18 Áttekintést ad PUSKÁR Anett: Perényi Péter politikai pályafutása, in: Fazekas Csaba (szerk.): *A Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kara tudományos diákköri közleményei 2: 2001–2002 évi dolgozatok*, Miskolc, s. n., 2003, 237–253.

19 Sztárai: *História*, 36, 50.

20 LÁBADI Károly: *Laskó*, Budapest, Száz magyar falu könyvesháza, 2000, https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/100_falu/Lasko/pages/005_a_torok_felhold.htm (elektronikus megjelenítés: NKÖEOK szerkesztőség, 2007, elérés: 2026. január 22.)

21 SZILÁDY Áron: *XVI. századbeli magyar költők művei. Radán Balázs, Dégzi András, Sztárai Mihály*, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1886 (RMKT V), 301.

22 RMKT V, 114–135.

23 Érdekes kérdés, hogy Sztárai miért említi meg ezeket az eseményeket, amelyek sem Aháb királyhoz, sem Illés prófétához nem kötődnek. Nem az lehetett a szempont, hogy csak teljes bibliai fejezeteket akart feldolgozni, mivel Aháb király története egy fejezet közepén kezdődik. Talán

nehéz a párhuzamokat meglátni. Ugyanis Aháb király elszakadt Istentől, a népet is bálványimádásra indította, és még a fia is bálványokhoz fordult gyógyulásért. Aháb hamis prófétákra hallgatott, ezért elesik a harctéren. Isten győzelmet ad a királynak a pogány ellenség fölött, de ő egyezséget köt velük. Rádásul nem riad vissza attól sem, hogy megöleti saját alattvalóját, hogy tulajdonba vehesse szőlőjét. Mindezeket a jeleneteket a korabeli olvasó több (múltbeli vagy éppen hatalmon lévő) uralkodóra is érthette, többek között azért is, mert a reformátorok a római katolikus kultuszt is bálványimádásnak és hamis tanításnak tartották.

Az elbeszélés végéhez Sztárai hozzátartozta saját magyarázatát. A nyomtatott művekben három változatot is találunk. A legkorábbi kiadásokban huszonöt strófában fejt ki a történetek értelmét,²⁴ egy későbbi kiadásban ebből három strófa hiányzik,²⁵ a harmadik változat pedig négy strófában csak egyetlen központi üzenetet emel ki.²⁶ Mivel a különbségek témánkat érintik, röviden mindhárom változatot meg kell néznünk.

A leghosszabb, eredetinek tartott változatban²⁷ ez a négy strófa szerepel:²⁸

Sok Ákháb királyok mostan támadtanak,
Kik az Isten ellen nagyon viaskodnak,
Hamis tar papokban az kik bizakodnak,
Nagy sok bálványokat vélek imádtatnak.

Egyik Ákháb király az Bécsben lakozik,
Ki az Isten ellen nagyon hadakozik,
Hitöttségében úgy Salamonkodik,
Nyilván meglátjátok, végre megveretik.

Másik Ákháb király barátból lőtt király,
Ki soha nem tanolt, de mostan prédikál;
Ő jobb keze felől nyilván az ördög áll,
Kivel egyetembe pokolba alászáll.

azért akarta a csúfolódó gyermekeket ért tragédiáról szóló történetet is belefoglalni művébe, mivel maga Sztárai is kopasz volt, és szolgálata elején üldöztetést szenvedett (vö. Keveházi: *A kereszt ígését*, 96)?

24 Az úgynevezett Hoffgreff-énekeskönyvben, amely megjelent feltehetőleg 1554-ben vagy 1555-ben Kolozsváron (RMK I. 348, g2v – l3v, letölthető: https://library.hungaricana.hu/hu/view/RMK_I_0348_RM_I_8r_0211, letöltés: 2026. január 24.), illetve önállóan Debrecenben kinyomtatva 1574-ben (RMK I. 109, letölthető: <https://f-book.com/rpha/v7/valtozat.php?id=6537>, letöltés: 2026. január 24.).

25 Evangélikus énekeskönyvben: *Énekek három rendbe*, Detrekő, 1582 (RMK I. 195, 292v–300r, letölthető: <https://f-book.com/rpha/v7/valtozat.php?id=6540>, letöltés: 2026. január 24.).

26 Fráter Gáspár rövid költeményével együtt megjelent Bártfán 1582-ben (RMK I. 335, letölthető: <https://f-book.com/rpha/v7/valtozat.php?id=6538>, letöltés: 2026. január 24.).

27 RMKT V, 350, 352.

28 Uo., 134.

Ez két Ákháb után nagy sokan barátok,
 Kik az Krisztus ellen most tanácsot tártnak,
 Az hamis papoknak az kik zsoldot adnak,
 Hiszem az úristent vélek szégyent vallnak.

A vers végén szereplő keltezés (1549) alapján egyértelmű, hogy a Bécsben székelő király Habsburg Ferdinánd, a másik pedig Erdély helytartója, Fráter György. Sztárai szerint mindketten Isten ellen harcolnak, ezért nem lesz megmaradásuk. Kettejük közül nyilvánvalóan Fráter Györgyöt tartotta a rosszabbnak.

Talán nem meglepő, hogy éppen Kolozsváron és Debrecenben ezek a strófák is megjelentek nyomtatásban, hiszen élő, illetve még csak közel negyedszázadra visszautaló emlékekről volt szó. Később Felvidéken már sokat veszíthettek értékükből a közvetlen utalások, érthető tehát, hogy a fent említett négy strófából csak az első került be az ottani énekeskönyvbe. A bártfai énekeskönyv szerkesztője pedig már terhesnek érezhette a teljes magyarázatot, ezért a lényegre szorítkozott. Témánk szempontjából ez a két strófa a fontos:

Im az Isten hűtleneket bünteti,
 Es meg utalóit gonoszul el vezti,
 Az bálványozokat mély pokolra veti,
 Örök vigasságra hiveit fel viszi.

Gondolyák meg ezt Királyok s fejedelmek,
 Es utánnok valo mind az főfő népek,
 Kik az Isten ellen fel fegyverköztenek,
 Hogy az Isten véget vethet oly igyöknek.

Az ismeretlen bártfai (át)költő jól értette meg Sztárai állásfoglalását: elítélendő, amikor a királyok a római katolikus vallást követik, és üldözik a protestánsokat.

Lényegében ugyanazt a tanulságot közvetítette Sztárainak egy másik éneke, amelyet úgyszintén 1549-ben szerzett. Ezúttal egy 3. Ezsdrás (apokrif) könyvéből vett történet átdolgozásáról van szó.²⁹ A történet központi kérdése, hogy melyik a hatalmasabb: a bor, a császár, az asszony vagy az igazság? A konklúzió, hogy ez utóbbi a legnagyobb, mert „vagyon Istennél”. Az ég is áldja az igazságot, mert nincs benne hamisság. A bibliai szöveghez hűen Sztárai az énekben közli, hogy az összes emberhez hasonlóan a császár is bűnös. Ugyanakkor már hozzátold, amikor ezt a sort írja: „(...) az igazság igaz vallást kíván minden embertől.” Ezzel igazából reformatori módon továbbgondolta az előtte levő szöveget. Az üzenet ugyanakkor összecseng az előbb tárgyalt költeményével.

29 STOLL Béla: Sztárai Mihály ismeretlen bibliai históriája, *Irodalomtörténeti Közlemények* 63(1959/3–4), 520–523.

A világi felsőbbség gyakorlati működéséről Sztárai csak *Az igaz papság tüköre* című színművében írt.³⁰ A cselekmény központi kérdése, hogy miben tér el a római katolikus felfogás a papságról a Biblia tanításától. Ez elsősorban teológiai kérdés. A mindent jól tudó Borbás bíró az eleinte a hagyományos egyházi tanításhoz ragaszkodó Antal bírónak elmagyarázza, hogy minden igaz keresztény „belső lelki papsággal” rendelkezik. Amikor pedig felmerül a kérdés, hogy akkor miért van szükség egyházi szolgákra, Borbás bíró párhuzamot von a papok és a bírák között: „Lám azt mondják, hogy minden ember bíró az ő házában, de azért ugyan nem lehet az város fő bíró nélkül és esküdtek nélkül, kik az úrnak akaratját és parancsolatját a községnek megmondják, kik az városnak törvényét és igazságát ótalmazzák, az úrnak adóját beszolgáltatassák, és a népet az úrnak szolgálatjára igazgassák.” Később hozzáteszi, hogy az egyházi szolgák a lelki dolgokat igazgatják, a testi és evilági dolgokat pedig Isten a királyokra és bírákra hagyta.³¹

Sztárai itt párhuzamba állítja az egyházi és a világi vezetőket, s egyúttal mindkétféle kormányzatnak saját hatókört jelöl ki. Ez volt az általános felfogás a protestánsok között. Mivel a szöveg nem bocsátkozik részletekbe, nem lehet eldönteni, hogy Sztárai Luthertől, Melanchtontól vagy más reformátortól vette-e át.

A mű keletkezési ideje nem teljesen tisztázódott. Feltehetőleg még Laskón íródott, bár van, aki olyan időpontra teszi, amikor Sztárai már Tolnában szolgált.³² Mindkét esetben igaz, hogy a mű „[a] mezővárosok öntudatos, szabad parasztjai akaratát tolmácsolja, vallási követeléseinek ad hangot, bátran, nyíltan, művészi-en”.³³ A darabban Borbás bíró a tudását a papságról a prédikációból, azaz az igehirdetésből szedte össze, vagyis protestáns istentiszteletre járó emberről van szó. Böröck pap pedig panaszkodik, hogy nem kap *comparatiót*, és nem maradhat plébános, vagyis a bírók közvetlenül vagy közvetetten kegyúri jogokkal és kötelességekkel rendelkeznek.³⁴ Ez utóbbi Laskóra jobban illik, mint Tolnára.

Az 1552. év végén Sztárai Tolna mezővárosba költözött. Ez a település 1541-től török kézen volt, hódítók és meghódítottak közösen lakták. Az 1553-as adóösszeírás (javított) adatai szerint legalább 840 háztartásból állt a népesség, vagyis majdnem a háromszorosa Laskóénak.³⁵ Talán már a török megszállás idején is volt olyan pap Tolnában, aki Luther szellemében tanított. Igazi lendületet pedig Eszéki Imre 1548-ban bekövetkezett megérkezésétől kapott az egyházmegújító mozgalom. Ő iskolát is alapított. Sztárai Mihály és a hozzá csatlakozó Kis Szegedi István szolgálata nyomán meghatározóvá vált a protestantizmus a településen. Igaz, ró-

30 RMKT V, 210–240.

31 Uo., 218.

32 Keveházi: *A kereszt ígését*, 286–287.

33 KÁRDOS Tibor (szerk.): *Régi magyar drámai emlékek*, 1. köt., Budapest, Akadémiai Kiadó, 1960, 162.

34 RMKT V, 213, 227.

35 SZAKÁLY Ferenc: A mohácsi csatától a szatmári békekötésig 1526–1711, in: Glósz József – V. Kápolnás Mária (szerk.): *Tolna mezőváros monográfiája*, Tolna, Tolna város önkormányzata, 1992, 91–174, 94, 98, 107.

mai katolikus közösség folyamatos jelenléte mellett. Ez utóbbiak néhány alkalommal a török hatóságokhoz is fordultak panaszaikkal, de azok inkább a protestánsokat részesítették jóindulatukban.³⁶

Témánk szempontjából még lényeges információ, hogy Tolnán helyőrség nem állomásozott. A mezőváros magyar bíróval és esküdtekkel rendelkezett, de a betelepülő törököknek is megvoltak a saját vezetőik. Az egész települést a kádi felügyelte, aki a török közigazgatás kulcsszereplője volt. Minden fontos ügyben az ő hozzájárulására feltétlenül szükséges volt, amit a megfelelő „ajándék” fejében lehetett megszerezni.³⁷

Sztárai ebben a mezővárosban két históriás éneket írt. 1552-ben Judit bibliai könyvének a történetét dolgozta fel. A költemény üzenete, hogy ha a kereszténység visszatér a Biblia tanításához, akkor Isten meg fogja szabadítani őket ellenségtől. Bár az eredeti történetben szereplő Nabugodonozor királyt és Holofernes hadnagyot párhuzamban lehet állítani a török császárral és hadvezéréivel, Sztárai ezt megannyi szóval nem fejezi ki. Elképzelhető, hogy közvetlenül a török közigazgatás alatt élve ezt túl kockázatosnak tartotta.

A másik históriás ének egyháztörténeti eseményeket dolgoz fel. Alexandriai Atanáz (a szövegben: Athanázius) püspök élete áll a középpontban, főleg harca Arius presbiter tanítása ellen. A költemény közepén hangsúlyt kap, hogy egy, a császári udvarnál szolgáló „káplán” mennyire tudja befolyásolni az uralkodót. A végén az „igaz hit” győzelme lehetőséget ad Sztárainak, hogy jellemezze a példás fejedelmet.³⁸

Megválaszolatlan kérdés, hogy Sztárai miért tartotta fontosnak feldolgozni ezt a dogmatikai vitát a negyedik századból. Megemlíti ugyan, hogy az ő idején is vannak „Jézus Krisztus ellen támadott káromlók”,³⁹ de tudomásunk szerint az antitrinitarizmus csak később jelent meg Baranyában.⁴⁰ Feltűnő azonban, hogy Sztárai mind az Atanázról, mind a Cranmer érsekről szóló história írásánál kimutathatóan szakirodalomra támaszkodik, miközben korábban kizárólag bibliai történeteket dolgozott föl. Talán arra gondolhatunk, hogy Tolnán olyan írásokat tudott megszerezni, amelyeket Laskón nélkülöznie kellett. És mivel olyan aktualitásokról is tudott, mint az angol érsek halála, elképzelhetőnek tartom, hogy Szervét Mihály antitrinitárius tanításáról is tudomást szerzett. A Contarininek írott levélből tudjuk, hogy Sztárai érdeklődési körébe beletartozott mind a krónikaírás, mind a keresztények lelki megerősítése. Ezt a két témakört pedig mindkét egyháztörténeti témájú história ötvözve magában foglalja. Az antitrinitarizmus esetén azért vá-

36 Uo., 140–143; Keveházi: *A kereszt ígjét*, 108–111.

37 HEGYI Klára: Török közigazgatás és jogszolgáltatás – magyar városi autonómia, *Történelmi Szemle* 28(1985/2), 227–257, 232–235.

38 RMKT V, 155–209.

39 Uo., 180.

40 Keveházi: *A kereszt ígjét*, 269–270.

laszthatta az ókeresztyén témát az aktualitások mellőzésével, mert a tévtanítás legyőzött voltát akarta kiemelni. Erre pedig Atanáz püspök harca kitűnő példa.

Témánk szempontjából az az érdekes, hogy Sztárai hogyan jellemzi a különböző császárokat. Negatív példaként kiemelkedik Julianus, aki „az ő szívében gyűlölte a Krisztust”. Kitéltja a keresztyényeket az oktatásból és a hadseregből, keresztényellenes jóvendőmondókra hallgat. Az üldözések közepette pedig Atanáz püspök azzal biztatja követőit, hogy Jézus Krisztus a hitetlen császárnál nagyobb úr. Miután a császár még halála pillanatában is káromolja a „galileust”, Sztárai ilyen figyelmeztetést fűz az elmondottakhoz:⁴¹

Gondjok mind így leszen hitetlen uraknak,
A kik ellent tarnak az Jézus Krisztusnak,
Kik fejet nem hajtnak Isten mondásának,
Sőt inkább szolgálnak ördögnek, világnak,
Végre Luciperrel mindnyájan vacsorálnak.

Pozitív példakép a költeményben Nagy Konstantin császár, aki oltalmazza a keresztyényeket. Atanáz püspök úgy jellemzi őt, hogy „első gondja Isten tisztessége,/ és minden szerelme Istennek Igéje”. Az uralkodó erre inti a zsinatra összegyülekezett püspököket is: „Légyen tiköztötek igaz prédikállás,/ Hogy igazán légyen az Isten imádás.” Később egyik fia biztatja a másikat e példa követésére:⁴²

Ezen kérlek úgymond, én szerelmes bátyám,
Mert az te éltedet oly igen kívánnám,
Az te veszedelmed látni nem akarnám,
Azért én teneked most tanácsul adnám,
Krisztusnak szolgálnál mint az édes atyám.

Lám tudod miképen cselekedik vala,
Az egy igazságot oltalmazza vala,
Az Krisztust Istennek holtig vallja vala,
Azért synodokat gyakran tétet vala,
Az Arrius dögét igen utálja vala!

A história végén Jovianus is kiemelkedik példás uralkodóként, akinek „minden bizodalma az úr Jézus Krisztus”. Hadseregének mondja, hogy Isten csak keresztény katonáknak fog győzelmet adni. Erre:

Ezt hallván mindnyájan ám felkiáltanak:
„Keresztyének vagyunk mindnyájan, mondának,

41 RMKT V, 195–199.

42 Uo., 157, 166–167, 185.

Es azok választanak tégedet császárnak,
Kik téged mindenben hallgatni akarnak;
Engedj azért mostan Isten hívataljának !”⁴³

Érdekes mozzanat itt, hogy egy keresztény közösség egy önmagát nyíltan Krisztus-követőnek valló embert választ uralkodójának, és engedelmességet is ígér neki. Ezt pedig egyenlőnek veszik Isten elhívásával. Ez az eljárás megegyezik azzal, ahogyan a keresztény gyülekezetek akkor püspökeiket választották. Fent láttuk, hogy Sztárai éppen az isteni elhívást hiányolta Szapolyai János esetében: őbenne inkább hatalomvágy uralkodott, a főurak pedig félelemtől vezérelve választották őt királynak. Abból, hogy tizennégy év eltelt a két írás között, arra következtethetünk, hogy Sztárainak fontos volt a keresztény közösség egybehangzó és szabad véleménynyilvánítása a királyválasztást illetően.

A költemény szerint Jovianus erényeihez tartozik még, hogy „nagyon tudakozik az egy igazságról”, ezért Atanáz püspök a Biblia alapján összefoglalja neki a keresztény hit főbb ágazatait.⁴⁴ A császár továbbá elrendeli az egyház finanszírozását, valamint gondot visel a szegényekről.⁴⁵ Összességében a fejedelem tehát a minden kereszténytől elvárt viselkedést mutatja, és így szolgál példának.

Végül az alattvalói engedelmességről is röviden szó van a költeményben. Valens császár ugyanis megparancsolja Atanáz püspöknek, hogy hagyja el a várost, ahol akkor szolgál. Amikor a nép kéri őt, hogy maradjon, ezt olvassuk: „Megmutatá nekik az Szent Pál mit írna,/ Az fejedelmeknek ellent ne tartana.”⁴⁶ Ez világos utalás a Róm 13,1-re.

Ez utóbbi gondolatot visszataláljuk abban a históriában, amelyet Sztárai Laskóra való visszatérte után Cranmer angliai püspök haláláról írt.⁴⁷ Ez utóbbi ugyanis a költeményben kivégzése előtt így szól a néphez: „Isten után királnak, az királné asszonnak/ Nagy hűséggel mindenben ez földön szolgáljatok.”⁴⁸ A jelenet üzenete tehát, hogy hitbeli dolgokban Isten szavához kell ragaszkodni (hiszen Cranmer azért kerül a máglyára), az evilági dolgokban pedig akár a gonosz fejedelemnek is engedelmeskedni kell, adott esetben elfogadva az üldözést és szenvedést. Jogos ellenállásról Sztárainál nem olvasunk.

A költeményben Edward király (VIII. Henrik fia) testesíti meg a jó királyt, de róla Sztárai csak annyit jegyez meg, hogy „igaz keresztényen vala”, és „Istennek szent ígését mindenütt országában/ Predikáltatja vala”.⁴⁹

43 Uo., 200.

44 Uo. Azóta kiderült, hogy ez az írás valójában Antiochiai Eusztathioszé, I. VANYÓ László: *Az ókeresztény egyház irodalma II, A 4–8. század*, Budapest, JEL Könyvkiadó, 2007, 104.

45 RMKT V, 201.

46 Uo., 202–203.

47 Uo., 241–262.

48 Uo., 258.

49 Uo., 248.

Egyébként valószínű, hogy Sztárai a história írásához olyan egyháztörténeti műre támaszkodott, amely csupán egyetlen évvel korábban, azaz 1559-ben jelent meg Bázelen.⁵⁰ Egyelőre megoldatlan kérdés, hogyan jutott ehhez a könyvhöz. Nem tudunk ugyanis arról, hogy Sztárainak nemzetközi kapcsolatai lettek volna. Szóba jöhetnek közvetlen munkatársainak (Szegei Kis István, Thuri Farkas Pál) az összekötései, vagy olyan könyvtárosok, akik Laskóra már nem jutottak el.

Szem- és fültanútól származó adatunk van arról, Sztárai hogyan viszonyult a török felsőbbbséghez, és erre nézve mit tanított hallgatóinak. Ugyanis Thuri Farkas Pál, aki néhány évig Sztárai mellett szolgálva a tolnai iskola rektora volt, beszámolt a keresztények életéről a török hódoltságban. Megemlíti, hogy Sztárai háromszor is lefejezés előtt állt, miután a török felsőbbbség őt azzal vádolta, hogy ellenük imádkozik, és ezért a török katonák szerencsétlenek a harcban. Közben próbálták ellehetetleníteni a lelkészek és tanárok munkáját, mivel hatásukra a lakosság egyre inkább a reformáció pártjára állt, és kevésbé a törökhöz. Végül a muszlim térítési kísérletek ellen megalakult az a védekező módszer, hogy a keresztények alapvetően igyekeztek elkerülni az ilyen beszélgetéseket. De ha mégis valamit kellett mondani, akkor a legbiztonságosabb válasz az volt, hogy a magyar nem tudja elolvasni a Koránt, ezért nem tud róla véleményt mondani sem, és inkább a saját vallásán marad.⁵¹

Tudomásom szerint eddig nem került elő olyan dokumentum, amely további fényt vethetne Sztárai és a török felsőbbbség kapcsolatára. Legfeljebb általános hozzáállását szűrhetjük ki az istenfélő Eleázár papról szóló históriából,⁵² amennyiben elfogadjuk, hogy ez is az ő műve. Az utolsó strófa szerint a költemény 1546-ban íródott, tehát Sztárai első laskói tartózkodása idején. Egy bibliai történetet dolgoz fel (ezúttal a Makkabeusok második könyvéből), és stílusa is Sztáraiéval rokonítható.⁵³

A történetben Eleázár pap ellenáll Antiokhus király parancsának, hogy félretegye Mózes törvényeit. Két strófával jól jellemezhető, milyen követendő példát hagy a keresztényeknek is:⁵⁴

„Atyámnak törvényt kell oly igen őriznem,
Az én istenemnek parancsolatot félnem,
Semmi félelemért, semmi adományért
Egyebet nem kell hinnem.

50 Keveházi: *A kereszt ígését*, 273.

51 Thuri *Idea christianorum hungarorum* című levelét közre adja az eredeti latin szöveg szerint, valamint magyar fordításban KATHONA Géza: *Fejezetek a török hódoltsági reformáció történetéből*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1974, 61–70.

52 SZILÁDY Áron: *XVI. századbeli magyar költők művei 1527–1546*, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1880 (RMKT II), 317–324.

53 Keveházi: *A kereszt ígését*, 255–257.

54 RMKT II, 319, 322.

(...)

Szóla Eleázár mind az zsidók képében:
Istennek törvényét igen tartom szívemben,
Utánnam valóknak gonosz példát adni
Nem akarok éltében.”

Ezek a gondolatok ugyanabba az irányba mutatnak, mint amiről Thuri ír. Hihe-
tő tehát, hogy itt valóban a Sztárai által (is) képviselt álláspontot olvassuk.

Miután végigtekintettük Sztárainak azokat a műveit, amelyekben a világi fel-
sőbbiséget illető utalásokat találunk, most már összegezhethetjük erre vonatkozó látá-
sát. A világi felsőbbiséget az egyházi vezetéssel párhuzamos, saját hatáskörrel ren-
delkező hatalomnak tekintette. A jó fejedelem szereti és a magáénak vallja a Biblia
tanítását, támogatja az igehirdetést, valamint adott esetben zsinat összehívásával
biztosítja annak tisztaságát. Arra fordítja energiáját, hogy a köz javára kormányoz-
za országát, keresztény hadsereggel védi határait. Gondoskodik a szegényekről,
támogatja az iskolákat és a tudományt. Amikor a keresztény alattvalók istenhívő
királyt választanak maguknak, azt Isten elhívásának kell tekinteni. Ők Isten után
a királynak tartoznak hűséggel, az ellenállás nem megengedett. Ha gonosz a feje-
delem, akkor Istenhez lehet fordulni imádságban, mert Ő nagyobb úr. Sőt, Isten
még a pogány, ellenséges császár gondolkodását is meg tudja változtatni, illetve
hadserege fölött diadalmat adni a keresztényeknek.

Ebből látjuk, hogy bár Sztárai nem írt olyan művet, amely kifejezetten a világi
felsőbbiséggel foglalkozott, elszórt megjegyzésekből mégis nagy vonalakban re-
konstruálható álláspontja. Összességében elég általános ez a kép, amelyet abban
a korban általános protestáns elvárásnak, illetve vágnak lehet tekinteni. Abból,
hogy nem ijedt meg a török hatóság fenyegetésétől, hanem feltehetőleg továbbra
is nyilvános imádságaiba foglalta a politikai helyzetet, megláthatjuk, hogy Sztárai
kész volt példát adni gyülekezetének az állhatatos keresztény magatartásra.

BIBLIOGRÁFIA

- BARLAY Ö. Szabolcs: A hazai Erasmus-kutatás múltja és jelene, *Magyar Könyvszemle*
113(1997/3), 327–333.
- ENDREI Ákos – FARAGÓ Lajos – HORVÁTH JÓZSEF – KECSKÉS Ernő: Oktatásügy, in:
Csánki Dezső (szerk.): *Magyarország vármegyei és városai. Somogy vármegye*, Buda-
pest, Országos Monográfia Társaság, é. n., 280–298.
- FONT Márta: Siklós középkori története, in: Vonyó József (szerk.): *Város a Tenkes*
alján. Siklós évszázadai, Siklós, Siklós Város Önkormányzata, 2000, 55–76.
- HEGYI Klára: Török közigazgatás és jogszolgáltatás – magyar városi autonómia,
Történelmi Szemle 28(1985/2), 227–257.
- KARDOS Tibor (szerk.): *Régi magyar drámai emlékek*, 1. köt., Budapest, Akadémiai
Kiadó, 1960.

- KATHONA Géza: *Fejezetek a török bódoltsági reformáció történetéből*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1974.
- KEVEHÁZI László: „*A kereszt igéjét hirdetni kezdtem.*” *Sztárai Mihály élete és szolgálata*, Budapest, Luther Kiadó, 2005.
- KUBINYI András: A középkori magyarországi városhálózat hierarchikus térbeli rendjének kérdéséhez, *Településtudományi Közlemények* 23(1971), 58–78.
- LÁBADI Károly: *Laskó*, Budapest, Száz magyar falu könyvesháza, 2000, https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/100_falu/Lasko/index.htm (elektronikus megjelenítés: NKÖEOK szerkesztőség, 2007).
- PUSKÁR Anett: Perényi Péter politikai pályafutása, in: Fazekas Csaba (szerk.): *A Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kara tudományos diákköri közleményei 2: 2001–2002 évi dolgozatok*, Miskolc, s. n., 2003, 237–253.
- REISZIG Ede – VENDE Aladár: Somogy vármegye községei, in: Csánki Dezső (szerk.): *Magyarország vármegyei és városai. Somogy vármegye*, Budapest, Országos Monográfia Társaság, é. n., 30–179.
- SCHWARZ, Karl: *Augustin Hirschvogel. Ein deutscher Meister der Renaissance*, Berlin, Julius Bard, 1917.
- STOLL Béla: Sztárai Mihály ismeretlen bibliai históriája, *Irodalomtörténeti Közlemények* 63(1959/3–4), 520–523.
- SZAKÁLY Ferenc: A mohácsi csatától a szatmári békekötésig 1526–1711, in: Glósz József – V. Kápolnás Mária (szerk.): *Tolna mezőváros monográfiája*, Tolna, Tolna város önkormányzata, 1992, 91–174.
- SZILÁDY Áron: *XVI. századbeli magyar költők művei 1527–1546*, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1880 (RMKT II).
- SZILÁDY Áron: *XVI. századbeli magyar költők művei. Radán Balázs, Dézsi András, Sztárai Mihály*, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1886 (RMKT V).
- SZKARICZA Máté: Szegedi Kis István élete, in: Szegedi Kis István: *A tiszta teológia főrészei Istenről és az emberről*, Kolozsvár, Erdélyi Református Egyházkerület, 2022, VII–XXVIII.
- SZTÁRAI Mihály: *História Perényi Ferenc kiszabadulásáról*, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1985.
- TÉGLÁSY Imre: Sztárai Mihály padovai kézírata, a „Hystoria eliberationis ... Francisci Perennii”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 88(1984/4), 458–470.
- VANYÓ László: *Az ókeresztény egyház irodalma II, A 4–8. század*, Budapest, JEL Könyvkiadó, 2007.